

ՈՍԿԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ՔԵՐԱՎԱՆԱԿԱՆ ԸՄԲՈՒՆՈՒՄՆԵՐԸ

Հատիմարան հայերէնը եւ Ոսկան

ԺԶ. դարու երկրորդ կէսէն առաջին, հայերէն լեզուի պատմութեան մէջ կը յայտնուի նոր երեւոյթ մը, որ ծանօթ է «Լատինարանութիւն» յորջորջումով:

Ժամանակին, կարգ մը հեղինակներ, այս երեւոյթին ծագումը կը դուգէին Միաբանող եղբայրներու Հայաստան մուտքին հետ, եւ հետեւաբար՝ լատինարան հայերէնի սկզբնաւորութիւնը կը դեմագէտէն շատ աւելի կանուխ շրջանի մը մէջ, սկսելով ԺԴ. դարէն:

Արդարեւ, ԺԴ-ԺԶ դարերուն, եւ անկէ վերջն ալ, միջնադարեան լատին կրօնական հեղինակներու բաղձաթիւ գործեր թարգմանուած են հայերէնի. յատկապէս, լատին աստուածաբանական ու բարոյախօսական երկեր հայացած են, այդ շրջանին, թէ՛ հայերէնագէտ լատին կրօնաւորներու կողմէ, թէ՛ անոնց յարող հայերու կողմէ:

Բնական է, այդ տեսակ կրօնա-փիլիսոփայական գործերու թարգմանութիւնները, դուգահեռօրէն քերականական գրութիւններու վերածաղկումին, մեր մէջ յիշեցուցին, կամ լաւ եւս՝ արթնցուցին, որոշ չափով, յունարան դպրոցի գիտական հայերէնը, որ արդէն կը շարունակուէր ապրել մշակութային կեդրոններու մէջ (Գլաճոր, Տաթև, Մեծօրիայ վանք, յետոյ նաեւ Բաղէշ, Էջմիածին), ուր ուսուցումի գլխաւոր առարկաներն էին թրականի քերականն ու անոր մեկնութիւնները, Արիստոտէլի եւ Պորփիրի գործերու ուսումնասիրութիւնները, բարձր ալ յունարան շրջանի գործեր:

Իսկ յունարանութեան դէպի լատինարանութիւն՝ ուսումը շատ հեշտ է եւ դուգահեռ դծի վրայ, թէեւ պատմականօրէն՝ հաղարամեակով իրարմէ հեռու երեւոյթներ:

Բնականաբար, կրօնական հակամարտ հոսանքներ ձեւացան իսկոյն, Հայաստանի մէջ. եւ մեր եկեղեցական պատմութեան էջերը լեցուն են այդ տխուր խընդիրներով: Այդ է՛, սակայն, որ մեզ կը հետաքրքրէ այժմ. այլ լուի լեզուական յեղաշրջումը:

Չարհանալեան՝ եւ հետեւորդներ կը հաւատեն՝ թէ այդպիսի լատինական բաղձաթիւ գործերու թարգմանութեան ընթացքին, հետզհետէ, ժամանակին հետ՝ յաճախ թարգմանիչներու անհամարժեքէն՝ լատիններէն լեզուի աղգեցութիւնը աւելի զգալի կը դառնար հայերէնին վրայ, այն աստիճանի՝ որ կը կազմուէր հուսկ նոր հայերէն մը, նոր՝ իր քերականութեամբ, շարահիւսութեամբ, նոր՝ յաճախ նաեւ իր բառամթերքով, ստրկօրէն կաղապարուած՝ լատիններէն լեզուի եւ քերականական օրէնքներուն վրայ: Այս էր լատինարան հայերէնը, որ այսպէս կը կազմուէր ԺԴ. դարէն ի վեր, եւ իր զաղաթնակէտին կը հասնէր ԺԶ-ԺԸ դարերուն:

Իսկական լատինարանութիւնը, սակայն, ըստ Հր. Աճառեանի հաւաստումներուն², կազմուած է ո՛չ թէ անդալա-

1. ԶԱՐԻՆԱՆԱԿԱՆ Հ. ԳԱՐԵԳԻՆ, Պատմութիւն հայերէն գրութեան, Բ. հատոր: Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1905 (Բ. տպ.) էջ 32-41:

2. ԱՃԱՌԵԱՆ ՀՐ., Հայոց լեզուի պատմութիւն. Երևան, Հայպետհրատ, 1951, էջ 303-323:

րար կամ աստիճանաւոր յառաջնադարացումով՝ ԺԴ-ԺԶ դարերու ընթացքին, այլ՝ զիտակցարար յորինուած դրութիւն մըն է, ստեղծուած՝ լատինաէր խմբակի մը կողմէ, որով կ'ուզուէր հայերը եւ հայերէնը ամբողջապէս մօտեցնել լատինականութեան:

Այս շարժումը ծայր տուած է ԺԶ. դարու վերջերը, յատկապէս՝ երբ Հռոմի Ուրբանեան վարժարանի կողքին, ուր կը պատրաստուէին որոշ թիւով հայ եկեղեցականներ, Հաւատոյ Տարածման Ս. Ժողովի տպարանը սկսաւ հրատարակ հայերէն հայերէն լեզուով հրատարակութիւններ:

Արդարեւ, եթէ մանրամասն աչքէ անցնենք Միաբանող եղբայրներու գործունէութեան սկզբնական շրջանին կատարուած թարգմանութիւններու հայերէն լեզուն, եւ ուշադրութեամբ դայն բաղդատենք ԺԶ. դարէն առաջին, յատկապէս Հռոմի տպարանէն լոյս տեսած հայերէն երկերու լեզուին հետ, պիտի նշմարենք ո՛չ թէ հետզհետէ կազմաւորուող տեւական յառաջնադարացում մը դէպի լատինական լատինութիւն մը՝ լեզուական տեսակէտով: Այնքան է այս տարբերութիւնը՝ ԺԶ. դարէն առաջին, որ Աճառեան լատինարանութեան տակ չի դասաւորեր նախկին շրջանի գրականութիւնը, թէեւ բովանդակուէր թեամբ՝ ան ալ լատինական է, բայց զերծ է լատինարան հայերէնի օտարախորթ խրթնութիւններէն:

Լատինարան հայերէնի սկզբնաւորութիւնը, ըստ Աճառեանի, 1584 թուականին է, այն է՝ Հռոմի առաջին հայերէն տպարանութեան տարեթիւը. սակայն կը կարգուէր թէ պատրաստութեան սկզբնական շրջան մը պէտք է նկատել առաջին հարկաւորութեան, մինչեւ 1650:

Յր. Ռիվոլայի հայերէն քերականութիւնը (Հռոմ, 1624) տակաւին չունի հետքերը լատինարանութեան: Կղեմէս Գալանոսինը (Հռոմ, 1645) մեծ քայլ մըն է դէպի լատինարանութիւն: Յովհաննէս Յակոբ Հոլովի «Զտուրիւն հայկարանութեան» (Հռոմ, 1674) պաշտօնական քերականութիւնն է լատինարան հայերէնին, որ ահա, մէկ դարէ ի վեր, կը կազմուէր Հռոմի շրջանակներուն մէջ: Պարագլուխներն այս նոր շարժումին կրնան նկատուիլ Վարդան Յունանեան, Աստուածատուր Ներսէսեւիչ, Բարսեղ Բարսեղեան, Յակոբ Յ. Հոլով:

Լատինարան հայերէնը հետզհետէ կը ստանայ այնքան ընդհանրականութիւն, որ կը դառնայ մշակութային բարձրագոյն դասակարգի պաշտօնական լեզուն: Կը թափանցէ Եւրոպայի զանազան կեդրոնները եւ տպարանները. կը հասնի մինչեւ Էջմիածին՝ հայերէնագէտ (եթէ կարելի է այս տիտղոսը տալ) լատին կրօնաւորներու միջոցով. ասոնց կարգէն է Պօղոս Փիլոմալի Դոմինիկեանը, Նախիջևանի ապագայ Եպիսկոպոսը, որ 1634-ին սկսած, ատեն մը, Փիլիպպոս Ա. Կաթողիկոսի օրով, փիլիսոփայական գիտութիւններու դասատու նշանակուեցաւ Էջմիածնի վանքին մէջ:

Այս ժամանակաշրջանին է որ Ոսկան վարդապետ կը ծանօթանայ Փիլոմալիի հետ ու մտերմական սիրով կը կապուի անոր:

Ոսկանի համաձայն՝ այդ Դոմինիկեանը էր «Բանիրուն եւ կարի հմուտ. թէպէտ ի լեզուէ սակաւ ինչ տկար մերովս բարբառով»³: Փիլոմալիի գիտցածը՝ անտարակոյս լատինարան հայերէնն էր. արդէն այդ լեզուով ալ պիտի տպուէր իր «Յաղագս ճշմարտութեան հաւատոյն քրիստոնէականի» գիրքը (տպ. Հռոմ, 1674), ուղղուած Շահ Արսա թագաւորին:

Ոսկան սիրով աշակերտեցաւ Փիլոմալիի, յարեցաւ անոր, եւ «թողեալ զամենայն, հետեւեցաւ նմա ամենայնիւ զօրութեամբ»⁴. սորվեցաւ բաւականաչափ լատիններէն, եւ հրահանգումի համար՝ քե-

3. ԱՌԱՐԵՆԻ ԳԱՎՐԵԺԱՅԻՈՅ ԳԻՐԻ Պատմութեանց, տպ. Ամստերդամ, 1669, էջ 633-634 (Գլուխ ԵԷ. Պատմութիւն կենաց Ոսկանայ վրդ. ի երեւանեցոյ տպագրողի գրոյս եւ այլոց):

4. Անդ, էջ 633:

բաղանդական զիրք մը թարգմանեց հայերէնի, «յորմէ եւ ժողովեաց զկարճառօտ քերականութիւն մի»⁵:

Ի՞նչ կրնար ըլլալ լատիններէն քերականութենէ մը կատարուած ալի ամփոփոյթը. ոչ ուրիշ բան՝ բայց եթէ լատինարան հայերէնի առաջին նմոյշը, զոր Ոսկան պիտի հրատարակէր շուրջ երեսուն տարի ետք, 1666ի Փետրուարին, Ամստերդամ:

Ուրեմն, Աստուածաշունչի տպագրութեան 300ամեակի կողքին, Ոսկանի քերականին ալ հրատարակութեան երրորդ զարգացումն է:

Մեր կարծիքով, իսկական լատինարան հայերէնի առաջին քերականութիւնն է ասիկա, թէպէտ շատ ամփոփ, որ զերթէ տասնամեակ մը կը կանխէ Յ. Յ. Հոլովի պաշտօնական քերականութիւնը: Ոչ միայն. այլ նաեւ կարգ մը կէտերու մէջ, Ոսկան շատ աւելի լատինարան կը յայտնուի՝ քան նոյն ինքն Հոլով:

Ոսկանի քերականութիւնը

Անուանաթերթը հրատարակած է նաեւ «Բագմալիկալ»ի ներկայ թիւին մէջ (էջ 271):

Յիշատակարանին մէջ (էջ 111-112), Ոսկան Վարդապետ կը յայտարարէ. «աշխատեալ թարգմանեցի ի բարբառոյ գաղմատացոցն ի հայո. եւ անտի եւս ծաղկաքաղ արարեալ կարճառօտիւք, ի զրօսանս ուսումնասիրաց, զյաւէտ պիտանացունս եւ զկարեւորսն հաւաքեցի: Նաեւ առնթեր բնարանին կայացուցեալ զհոլովս անուանց եւ գերանուանց եւ զխոնարհմունս բայից, կարգաւորեալ կանոնիւք եւ զլիակարգութեամբ...»:

Այս խօսքերէն կը հետեւի՝ թէ Ոսկան ոչ լոկ թարգմանութիւն եւ ամփոփում կատարած է, այլ Զանադած է զործը հայացնել, մանաւանդ հոլովումներու եւ խոնարհումներու առանձին բաժիններ աւելցնելով:

Առաջին մասը (էջ 3-40), զոր ինք կը կոչէ «Քերականութեանց զիրք առաջին», խօսքի զանազան մասերու ներկայացումն է, իւրաքանչիւրն իր տեսակներով, կազմութեամբ, ենթարժանութեամբ: Երկար կը խօսի բառաւորաբան, բարդութեանց եւ ածանցումներու մասին: Ունի «առաջին զլուխ» մը, որուն չին յաջորդէր երկրորդ եւ երրորդ զլուխներ, բայց պէտք էին զրուիլ, քանի որ նիւթի փոփոխումը կը պահանջէ զայն. թերեւ տպագրական արուեստի անփորձութեան արդիւնք:

Ահա բովանդակութիւնը.

Յաղագս քերականութեան... էջ 3
 Յաղագս բաժանման անուանց. էջ 6
 Յաղագս դերանուն. էջ 13
 Յաղագս բայի. էջ 19
 Յաղագս ընդունելութեան. էջ 25
 Յաղագս մակբայի. էջ 28
 Յաղագս նախադրութեան. էջ 33
 Յաղագս շաղկապի. էջ 35
 Յաղագս բանի խոնարհ (sic). էջ 38

Երկրորդ մասը (էջ 40-58), «Քերականութեանց զիրք երկրորդ», նուիրուած է շարահիւսակա նկատողութիւններու:

Երրորդ մասը (էջ 58-111) նուիրուած է հոլովումներու եւ լծորդութեանց պատկերներուն, որոնք կը ներկայանան զանազան խմբաւորումներով, եւ կը կրեն հետեւեալ խորագիրները.

Կարգ հոլովոց համօրինաց անուանց. էջ 58
 Կարգ հոլովոց դերանունաց. էջ 70
 Յաղագս խոնարհմանց բայից. էջ 74

Քանի մը նկատողութիւններ

1. - Ոսկան եթէ հատ կը հաշուէ խօսքին մասերը. Անուն, Բայ, Ընդունելութիւն, Դերանուն, Նախադրութիւն, Մակբայ (կամ Աորայ), Շաղկապ (էջ 5):

Բնական է՝ ածականը կը նկատէ իրր ենթարժանութեամբ մը անունին, «զոյական անուն» եւ «ածական անուն» զանազանելով (էջ 7):

Քերականութեան ընթացքին, սակայն, Շաղկապներէն ետք՝ կը խօսի նաեւ «Յա-

5. Անդ, էջ 633:

զազս բանի խոնարհ», զոր մենք կը կոչենք Զայնարկութիւն կամ Բացադանշութիւն (էջ 38-40): Ոսկան զայն կ'անուանէ նաեւ «միջադրութիւն» (էջ 6, 39):

Այսպէս, եթէ Ածականը զատենք Անունէն, Ընդունելութիւնը կցենք Բային, աւելցնենք Զայնարկութիւնը, կ'ունենանք զսոսական շրջանէն աւանդուած՝ խօսքի ութը մասերը:

2. խօսուիլ յօդի մասին:

2. - Հոլովումներու թիւը ութն է: Բացի ուղղական, սեռական, տրական հայցական, զործիական հոլովներէն՝ ունի «սկզբնական» հոլով մը, որ կը համապատասխանէ մեր բացառականին: «Հոլովական» կ'անուանէ կոչական հոլովը:

Գլխաւոր նորութիւնը «պարառական» հոլովն է, զոր քերականի Ա. մասին մէջ կ'անուանէ նաեւ «կայական». կը համապատասխանէ մեր ներգոյականին (նախադրի [վերջահոլով] տրականին):

Հոս է որ կը յայտնուի լատինարանութեան ամէնէն յատկանշական երեւոյթներէն մէկը՝ օգտագործելով ներ, ըն, և մասնիկները: Այսպէս, մինչ զսոսական լեզուի մէջ կ'ըսենք ի բանի, յանձին, ի ծովու, յաստեղ, լատինարան հայերէնը կը հնարէ ըն բանում, հանձին, ներ ծովում, նաստեղ, նաստեղում, եւ... ձեւերը: Այսպիսի պարագաներուն՝ կը սիրէ

օգտագործել առաւելաբար տրականի ում վերջաւորութիւնը: Ունի նաեւ ոչ վերջաւորութեամբ՝ ներ քաղաք: Նոյն ձեւով նաեւ գերանուններու մէջ, ինչպէս՝ նումմն, նումմնս, նիմում, նում, եւ...:

Գալանոսի քերականութեան մէջ չկայ այս երեւոյթը. իսկ այս միեւնոյն հոլովը կը կոչուի կացողական (commorativus):

Յ. Հոլովի քով՝ Ոսկանի պարառական հոլովին եւ Գալանոսի կացողական հոլովին կը համապատասխանէ ներգոյականը, լատինարան կազմութեամբ, ճիշտ Ոսկանի նման:

Գալանոս եւ Յ. Հոլով մեր ուղղականը կը կոչեն անուանական, սորիօրէն թարգմանելով Nominativus բառը:

Գալանոս կրողական կը կոչէ մեր հայցականը. առողական կը կոչէ բացառականը:

Այդ շրջանին գոյութիւն ունեցած է նաեւ արտագոյական հոլով մը, համապատասխան՝ պարառականին (գրանի):

Հետեւեալ պատկերը յստիօրէն կը ցուցնէ այս երեք հեղինակներու, ինչպէս նաեւ Սիմէոն Զուգայեցիի (Քերակ. Պոլիս, 1725) քով նկատուած անուանական տարբերակները. հինգերորդ սիւնակին մէջ կը գետեղենք օրինակ մը, բան, աւելի եւս յստակելու համար մեր բացատրութիւնը:

ԳԱԼԱՆՈՍ	ՈՍԿԱՆ	Ս. ԶՈՒՂԱՅԵՅԻ	Յ. ՀՈԼՈՎ	★
Անուանական	Ուղղական	Ուղղական	Անուանական	բան
Սեռական	Սեռական	Սեռական	Սեռական	բանի
Տրական	Տրական	Տրական	Տրական	բանի
Կրողական	Հայցական	Հայցական	Հայցական	գրան
Առողական	Սկզբնական	Սկզբնական	Բացառական	ի բանէ
Գործիական	Գործիական	Գործիական	Գործիական	բանիւ
Կոչական	Հոչական	Կոչական	Կոչական	ո՛վ բան
Կացողական	Կայական	Ներգոյական	Ներգոյական	ի բանի
Պատմական	—	Պատմական	Պատմական	գրանէ
Պարառական	—	Արտագոյական	Պարառական	գրանիւ

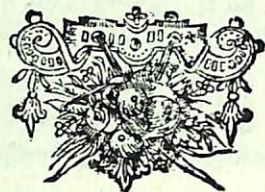
Ա Ա Ր Դ Ա Պ Ե Տ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Քրիստոնեական:

Դերազանցադուները կարող են
Տեառն Ռուսերթոսի
Պելլարմինոսի:

Թարգմանեցեալ ի Բարսեղ Ար
դապետէ կոստանդինու
պօլսեցւոյ,

Իլեզոնէ Խալականէ ի Հայկա
կան Բարբառ

Յամի Տեառն. 1669 Հոկտեմբերի
Երեսուն
Յալիօւնա

ՏԻՏՂՈՍԱԹ. ՊԵՂԱՐՄԻՆՈՍԻ ՔՐԻՍՏՈՆԵԱԿԱՆԻՆ
(Բնկ. մեծ. 8,5x12)

3. - Ածականներու մէջ, բազմապատկա-
նի եւ գերազարկանի ուրոյն ձեւեր կ'ըն-
դունի Ոսկան: Օրինակ. իմաստուն - ի-
մաստնագոյն - իմաստնեղ:

Ոսկանի քով՝ տակաւին չեն յայտնուիր
լատինարան ծայրայեղ ձեւերը, ինչպէս
բարի - բարեգոյն - բարեգունեղ. սակայն
չարահիւսութեան մէջ՝ բազմապատկան ա-
ծականներուն կու տայ զործիական հոլո-
վի խնդրառութիւն, լատիներէնի վրայ
ձեւերով հայերէնը: Դասական հայերէնի
մէջ կ'ըսուի. Պետրոս հօր է քան զՅով-
հաննէս: Ոսկան կը գրէ. «Պետրոս հօրա-
գոյն է Յովհաննու (գրծ.) կամ Կերակո-
սի» (էջ 57):

Ածականներու համաձայնութեան մա-
սին կ'ըսէ. «Ածականն ընդ գոյականի
միաբանի դիմով, թուով, սեռով, հոլո-
վով» (էջ 41), եւ կու տայ տարօրինակ օ-
րինակներ. մեզ արանց բարեաց, ձեզ կա-

նանց բարուհեաց, նոքա գերիք բարիք:
Սակայն խելոյն կ'անդրադարձնէ թէ մեր
մէջ անունները սեռ չունին (էջ 42):

4. - Բայերու մէջ, Սահմանականին 4
ժամանակներուն կ'աւելցնէ գերակատար
մը (սիրեալ էի): Չի ճանչնար, Գայանո-
սի հետ, յարակատարը (սիրեալ եմ), որ
պիտի յայտնուի Հոլովի մօտ: Հրամայա-
կանին կը յարէ նաեւ ապառնի մը (սիրես-
ջիր):

Ըզձական եղանակ մը կը յաւելու՝ ներ-
կայ, անկատար, կատարեալ, գերակա-
տար եւ ապառնի ժամանակներով: Ըզձա-
կանի յաւելանշական են մարտանքի կամ
օշ քէ ձայնարկութիւնները՝ որոնք կը
գրուին ամէն մէկ խոնարհումէ առաջ.
մարտանքի թէ սիրեմ, մարտանքի թէ սիրեալ
էի, մարտանքի թէ սիրեցից եւն...:

Այս մարտանք օժանդակը կայ նաեւ Գա-
լանոսի մօտ: Յ. Հոլով կը նախընտրէ Ե-
րանի քէ:

Յետոյ կու դան Ստորագրականները՝
իրենց 5 ժամանակներով, Անեղեւոյթնե-
րը, Ընդունելութիւնները:

Դասական հայերէնի բայական 10 պարզ
ձեւերուն տեղ, Ոսկանի քով երեւան կու
դայ 21-23 ձեւ, նոյնքան ալ կրաւորական-
ներուն համար:

Իջնելով մանրամասնութիւններու

ա) Սահմանական կատարեալի յոգնակի
բ. գէմքը կ'առնէ ի վերջաւորութիւնը (եմ
լծորդութեան մէջ, որ է առաջինը). սի-
րեցիք, կերիք, տեսիք, բերիք, ածիք...:
Մինչ գառական լեզուի մէջ՝ միշտ էք կը
գտնենք:

բ) Կրաւորականի ՍՀմ. անկատարի եզ.
բ. գէմքը կ'ըլլայ իւր, ինչպէս յունարան-
ներու մօտ. սիրիւր, տեսանիւր, ուտիւր,
բառնիւր, բանիւր...:

գ) Ամ լծորդութեան կրաւորական մը
կը չինուի՝ իմ վերջաւորութեամբ. բառ-
նամ - բառնիմ, բանամ - բանիմ: Նմա-
նապէս միւս լծորդութիւններուն մէջ.
լնում - լնանիմ, հեղում - հեղանիմ:

դ) Սահմ. կատարեալի եզ. բ. գէմքը,
միապահեալ բայերու մէջ, ունի նախադաս
է մասնիկը. Էառ, Էհար, Էհեղ, Էքող,
Էգեմ, Էկուլ, Էքար, Էմոյծ, Էած, Էօծ,
Էմուտ... (գառականին մէջ՝ Ե-ով, կամ
ալ առանց նախադաս յաւելուածի):

ե) Ուտեմ բայի ներգործական կատար-
եալը կը դառնայ կերի - կերեր, Էկեր...
(գառականն է կերայ - կերար - Էկեր):
Հրամայականին յոգնակին կ'ընէ կերեմ
կամ կերայք:

զ) Դնեմ բայի Սահմ. կատարեալ եզ.
բ. գէմքը կը դառնայ եղեր, (գառականն
է եղիր):

է) Առնում բայի կրաւորականը եղած է
առնանիմ, առնանիլ, անեղեւոյթ ապառ-
նին՝ առնցիլ, առնանցիլ:

ը) Անճոռնի ձեւեր են առ հասարակ բո-
լոր «ապառնի անեղեւոյթները». Էլոցիլ,
լինցիլ, բառնցիլ, ուտոցիլ, սիրոցիլ...:

5. - Ընդունելութիւններու զործածու-
թեան լայն տեղ կը տրուի, մանաւանդ
ներկային, զանազան խնդրառութիւննե-
րով (յատկապէս՝ հայցականով), ինչպէս
պիտի տեսնենք քիչ յետոյ. առողի գրան,
ունողի գգիտութիւն:

6. - Նախադրութիւնները կը սիրեն
«զրարդութիւն առնել ընդ բայից» (էջ
35) յունարան զարոցի ուղղութեամբ:

Հոս ալ լատինարան զարոցի ամէնէն
անճոռնի ալլանդականութիւնները երեւան
կ'ելլեն:

7. - Դասական հայերէնի յատուկ է
ներգործական սեռի անցեալ զերբայի են-
թական զնեւ սեռական հոլով. օրինակ՝
Տեսեալ Յիսուսի գծողովորդն: Ոսկան կը
պահանջէ թէ «պարտ է անել՝ տեսեալ Յի-
սուս գծողովորդն»...: Բայց կ'ընդունի
նաեւ սեռական ենթակայի զործածութիւ-
նը, եւ կը խորհրդածէ բարեպաշտօրէն.
«Իսկ տեսեալ Յիսուսի, զսեռականն ի
տեղւոյ ուղղականի եղեալ է գեղեցկա-
պէս, զի զտեսանումն Յիսուսի բացայայ-
տէ, որ է բարեպէս»:

8. - Հուսկ, նմոյշ մը Ոսկանի լատի-
նարան հայերէնէն (էջ 40-41).

«Ձիւն է բան. Բան է շարամանութիւն
բառից, առ ի բացատրել զայլ իմն իրա-
կութիւն զայլմէ էութենէ: Իսկ այն իրա-
կութիւն՝ կամ է ելոյ, կամ կայոյ, կամ
տալոյ, կամ ներգործելոյ, կամ արտա-
գործելոյ, կամ կրելոյ, կամ խառն:

Ընդէ՞ր ամենայն գործաւորութիւն, ո-
րոյ է ներգործութիւնն՝ դնի նախադաս-
արում: Քանզի իր եւ կամ էութիւն, յոր-
մէ ասի ներգործութիւն, եւ կամ է պատ-
ճառ իրակութեան, զնի նախադասու-
րում, զոր կոչեմք ուղղական:

Ընդէ՞ր բայ ընդ անաւանաւորի համա-
ձայնի միշտ: Միշտ համաձայնի իրակու-
թիւն ընդ այնմ՝ որոյ է իրակութիւն.
վասն այսորիկ անաւանաւոր ընդ բայի ա-
սողի զիրակութիւն համաձայնիլ պարտի,
ներ զիմում եւ թուում. որպակ՝ ես սի-
րեմ, դու սիրես, Պետրոս սիրէ. մեք սի-
րեմք, դուք սիրէք, նոքա սիրեն: Այսպէս
արտացես ներ այլոց ամանակաց բանից:

Քանի՞ք են՝ ոյք ի բաց բանին յայտմ
կարգաւորութենէ. այսինքն՝ անեղեւոյթք
եւ անդիմաւորք»:

Գ Ր Կ Ո Ւ Կ
Կարեւոր հանգաւորութեան:
Ներում կայ գարունա
կեալ
ՊԱՐԶԱՏՈՍԱՐ
ԼՈՒՍՆԱՑՈՅՑ
Եւ այլ մանրամասնաբար բան
**Ի Հայրապետութեան
Յանձնա կառնողի
Սրբոյ Էջիածնի:**
Եւ զերկապութեան Տեառն Ոսկանայ
Երկանցւոյ բանի սպասաւորի:
Գ
Ի Դարեւելայ:
Ներ թուոյ փրկեն 1673 Միտի 30
Խակըտ Հայոց Էջիւ Արաց 18:

ՏԻՏՂՈՍԱԹ.ՆԵՐԹ ՊԱՐԶԱՏՈՒՄԱՐԻ
(Բնկ. մեծ. 7x10 կրգմ.)

Ո Ս Կ Ա Ն

Ս Ի Ր Ա Ք

ՈՍԿԵԴԱՐԵԱՆ

Ա. 25. Արմատ խմաստաթեան է երկնչիլ ի Տեառնէ, և ոստը նորա երկարաձիգք:

Ա. 29. Մինչեւ ի ժամանակն տեւէ համբերողն, և յետոյ վերադարձիմ քաղցրութեան:

Ա. 39. Եւ բացայայտեցէ Տէր զծածուկն քո, ի մէջ ժողովարանի կոխան արասցէ զքեզ...:

Բ. 5. Ձի ի ներ հրոջ փորձի ոսկի և արծաթ. իսկ մարդիկ ընդունելիք ի բազում խոնարհութեան:

Գ. 7. Որ սլառուէ զհայր իւր՝ կեցցէ կենօք երկայնագոնիւք:

Թ. 25. Ահաւոր է ներ քաղաքն իւրում այր լեզուանի, և վստահն ի բանի իւրում՝ ատելի և զիցի:

ԺԲ. 1. Եթէ բարեբարեցես՝ զիտեա՝ որոյ աբացես. և եղիցի շնորհ ներ բարեաց քոց բազում:

ԺԲ. 8. Ոչ ճանաչի ներ բարեաց բարեկամ, և ոչ ծածկի ներ չարեաց թշնամի:

ԺԳ. 3. Ո՛ր հաղորդակցեցէ զկաթսայ ընդ պոռոյ, զի յորժամ ընդհարցին՝ փչրեացին:

ԺԳ. 4. Փարբամն անիրաւարար զործեաց և ժամայ:

ԺԳ. 6. Թէ ունիս՝ շարակեցցէ ընդ քեզ, և ունայնացուցէ զքեզ, և ինքն ոչ ցաւեցի:

ԺԶ. 7. Ի ժողովարանի մեղանչողաց բորբոքեացի հուր, և ի ցեղում անհաւատում վառեցի բարկութիւն:

ԻԵ. 34. Մի՛ տացես ջրոյ քո արտահանումն:

ԻԶ. 4. Նամէնում ժամանակի երեսը նոցա զըւարթք:

ԻԶ. 27. Եւ որ արտաքնբանայ յարգարութենէ առ մեզս, Աստուած պատրաստեաց զնա ի նիւակս:

ԻԷ. 2. Ի մէջ շարագուգութեան քարանց սանտերք մխին:

ԻԷ. 10. Թռչունք առ իւրեանց նմանիս շարագայիմ. և ճշմարտութիւն առ այնոսիկ որք զործեն զնա՝ վերադառնան:

Արմատ խմաստաթեան երկնչիլ ի Տեառնէ, և ոստը նորա ընդ երկայն աւուրս:

Առ ժամանակ մի յանձին կալցի երկայնամիտն, և յետոյ վերադառնալ տացէ նմա ուրախութիւն:

Եւ յայանեցէ Տէր զգաղանիս քո, և ի մէջ ժողովարանի կործանեցէ զքեզ...:

Ձի ի հուր փորձի ոսկի. և մարդ ընտիր ի լոյս տառապանաց:

Որ փառաւորէ զհայր՝ երկայնակեաց լիցի:

Ահազ է ի քաղաքի իւրում այր լեզուանի, և որ յանգուզն է բանի իւրում՝ ատելի եղիցի:

Եթէ բարե անիցես՝ զիտեա՝ ում անիցես. և եղիցին շնորհ բարեաց քոց:

Ոչ երեւեցի ի բարիս բարեկամ, և ոչ թափեցէ ի վիշտ թշնամին:

Ձի՛նչ հաղորդ իցէ պոռոյն ընդ կաթսայի, սա ընդհարկանի և նա փչրի:

Մեծատունն զրկեաց, և նոյն ցասնուցու:

Եթէ ունիցիս ինչ՝ կենակից քո լինի, և զքեզ բաժնեցէ և նմա ոչ ցաւիցէ:

Ի ժողովս մեղաւորաց վառեցի հուր, և յաղդ անհաւան տոչորեցի բարկութիւն:

Մի՛ տար ելս ջրոյ:

Յամենայն ժամանակի զէմք զուարթք:

Եւ որ անգրէն դարձաւ յարգարութենէ ի մեզս, Տէր պատրաստեաց զնա ի սուր:

Ընդ մէջ կցուածի քարանց՝ վարեցի ցից:

Թռչունք առ իւրեանց նմանիս զաղարեն. և ճշմարտութիւն առ զործելիսն նորա զարձցի:

Բայց Ոսկանի լատինարան հայերէնը միայն Սիրաքի կամ Գ. Եղրի մէջ է որ երեւան կու գայ, այլ կայ աւելի ծանրը: Ամբողջ Աստուածաշունչը ծայրէ ծայր ենթարկուած է քերականական զրաքննութեան, և ներմուծուած են լատինարան աստվիւններ, հոլովակերպեր ու բայաձեւեր: Այս նպատակով կարգացած ենք սամրողջ Ծննդոց զերբը, և հաւաքած ենք ինչ որ խորթ ենք գտած հին թարգմանութեան: Ահա մեր անդրադարձութիւններէն զլիաւորները.

1. – Եւ լծորդութեան կրաւորականի աներեւոյթները միշտ զրուած են իլ (գասականը կը պահանջէ ել):

անկանիլ – ԺԺ. 26:

աշխատիլ – ԽԺ. 15:

սայրիլ – ԺԺ. 19:

բնակիլ – ԺԳ. 6, ԺԺ. 9, 30, ԼԳ. 22:

երեւիլ – ԼԳ. 30:

գերծանիլ – ԺԺ. 19, 22:

բնդունիլ – Գ. 11:

լինիլ – Ա. 17, Ժ. 8, ԺԷ. 7, ԺԸ. 11, ԼԳ. 22, ԼԺ. 10:

լիսիլ – ԺԷ. 22, ԺԸ. 27, 29, 31, ԼԷ. 4:

ծնանիլ – Գ. 2:

համդարսիլ – ԼԶ. 7:

հասանիլ – Խ. 13:

մեկնիլ – Ա. 6:

մխիթարիլ – ԼԷ. 35:

ունիլ – ԽԵ. 1:

սփռիլ – ԺԱ. 4:

վախճանիլ – ԻԵ. 32:

տանիլ – ԻԳ. 43, ԼԷ. 32, ԼԸ. 22, ԽԵ. 23:

փախչիլ – ԼԵ. 1, 7:

Ասոնց նման, նաեւ Նոր Կտակարանին մէջ, պատահարար նկատած ենք.

ագանիլ – Ղուկ. ԻԳ. 29:

բազմիլ – Ղուկ. ԻԳ. 30:

լինիլ – Մտ. Ե. 13:

լիսիլ – Ղուկ. ԻԳ. 15:

մատնիլ – Ղուկ. ԻԳ. 7:

մկրտիլ – Մտ. Գ. 13, 14:

շրջիլ – Մկ. ԺԲ. 38:

ունիլ – Մկ. ԺԳ. 48:

չարչարիլ – Ղուկ. ԻԳ. 46:

վախճանիլ – Մտ. Բ. 19:

փախչիլ – Մտ. Գ. 7:

փորձիլ – Մտ. Գ. 1:

քարոզիլ – Ղուկ. ԻԳ. 46:

2. – Եւ լծորդութեան կրաւորականին Սհմ. անկատարի եղակի գ. զէմքը զըրուած է իւր (գասականը՝ էր): գտանիւր – Ե. 24, ԽԱ. 54:

Նմանապէս Նոր Կտակարանին մէջ, պատահարար նկատած ենք.

երեւիւր – Մտ. Բ. 13, 19:

կոչիւր – Մտ. ԻԲ. 47:

մատնիւր – Ա. Կրճ. ԺԱ. 23:

3. – Ուտեմ բայի Սհմ. կատարեալի և ապառնիի նոր ձեւեր են.

կերի – Գ. 12, 13, ԻԷ. 33, ԼԱ. 38:

կերեր – Գ. 11, 17:

կերիմ – Գ. 6, ԺԳ. 24, ԺԸ. 8, ԺԺ. 3, ԻԳ. 54,

ԻԶ. 30, ԼԱ. 46:

կերից – ԻԷ. 4, 7, 25:

Ասոնց գասական ձեւերն են կերայ, կերար, կերան, կերայց, կերայք:

4. – Եւ լծորդութեան Սհմ. կատարեալի յոգնակի բ. զէմքը զըրուած է միշտ իք, փոխանակ էք ըլլալու: Օրինակները կը շարենք ոչ թէ այրուբեական շարքով, այլ հանդիպումի կարգով, միշտ Ծննդոց զրբէն:

ստեցիք – ԻԶ. 27:

հալածեցիք – ԻԶ. 27:

արարիք – ԼԳ. 30, ԽԲ. 15, 36, ԽԳ. 5, 15:

հասուցիք – ԽԳ. 6:

պատմեցիք – ԽԳ. 6:

ասացիք – ԽԳ. 27, 29, ԽԳ. 10, 28:

հատուցիք – ԽԳ. 4:

գործեցիք – ԽԳ. 5:

վաճառեցիք – ԽԵ. 4, 5:

առաքեցիք – ԽԵ. 8:

տեսիք – ԽԵ. 13:

Նոր Կտակարանէն կարելի է յիշատակել հետեւեալները.

ածիք – ՅԵ. Է. 45:

արարիք – Մտ. ԻԵ. 40, 45:

արբուցիք – Մտ. ԻԵ. 35, 42:

զգեցուցիք – Մտ. ԻԵ. 36, 43:

ժողովեցիք – Մտ. ԻԵ. 35, 43:

կերիք – Յովհ. Զ. 26:

տեսիք – Մտ. ԻԵ. 36, 43:

5. – Սհմ. կատարեալի եղ. գ. զէմքը երբ միավանկ է, առջեւը կը կրէ միշտ է

գիրը: Օրինակները չափազանց շատ են. միայն էառ ձեւը 40 անգամ գործածուած է Ծննդոց դրժին մէջ: Մնացեալներն են. էհամ, էառ, էած, էարկ, էարբ, էհաս, էմուտ, էհար, էբարձ, էֆերծ, էանց, էպագ, էկաց, էհարց:

**Ասոնց նման էօծ մըն ալ կայ Յուլհ. ԺԱ.
2, ԺԲ. 3:**

Դասական լեզուի մէջ, ասոնցմէ բաղա-
ձայնով սկսողները եւ կ'առնեն. մնացած-
ները ոչինչ (եհաս, եբարձ, առ, ած, օծ) :

6. - Վերնատան ընթրիքի պատմութեան մէջ՝ դործածուած է ուղիղ դասական ձեւով կերայք (Մտ. ԻԶ. 26, Ա. Կրնթ. ԺԱ. 24)․ բայց նաեւ հեղափոխ (Մտ. ԻԶ. 28, Մկ. ԺԴ. 24), որ պէտք էր բոլոր հեղու:

* * *

Աւելի խորապէս ծանօթանալու համար Ոսկանի լեզուական ու քերականական ըմբռնումներուն, կարդացինք նաեւ, Նոր Կտակարանէն՝ Պօղոս Առաքելի Եբրայեցոց թուղթը, ամբողջութեամբ. հետեւեալ օրինակները, զոր քաղած ենք այլ մասէն, լիով պիտի համոզեն նաեւ մեր ընթերցողները՝ թէ Ոսկանի Աստուածաշունչը ինչքան հեռու է դասական գրաբարի անարատ պայծառութենէն.

Ի՛կ աներեւոյթներ

անկանի - ժ. 31:
գերծանի - ժ. 25:
լինի - թ. 1, 18, Գ. 12, Ե. 2, 5, 12, Է. 25, Թ. 24, ԺԱ. 4, 33, Փիլիմ. Ա. 9:
խայտառակի - Ջ. 6:
կոչի - ժԱ. 16, 24:
համարի - ժԳ. 5:
մեռանի - Թ. 27, ԺԱ. 21:
մամի - թ. 17:
նորոգի - Ջ. 6:
ունի - Ը. 3, Թ. 1:
ուսանի - Ե. 12:
չարչարի - Թ. 26, ԺԱ. 25:
սրբի - Թ. 23, ԺԱ. 5:
վախճանի - ժԱ. 22:
փոխի - ժԱ. 5:
փոփոխի - Է. 12:

ԻՒՐ կրաւորականներ

գտահիր - ԺԱ. 5:
 Էրկնչիր - ԺԱ. 27:
 լիմիր - Ե. 7, Է. 18:
 խօսիր - Դ. 8:
 ծնահիր - ԺԱ. 11:
 կոչիր - Թ. 2, 3:
 մատչիր - ԺԳ. 11:
 մեռահիր - ԺԱ. 28:
 նորոգիր - Թ. 18:
 սրբիր - Թ. 22:

Այլ անկանոնութիւններ

մուսադիցում - Բ. 1:
 ապրիցում - Բ. 3:
 հմագամդիցում - ԺԲ. 9:
 կացի - ԺԲ. 4:
 ըղձամ - Զ. 11:
 Էօծ - Ա. 9:

Ուղղելի վրիպակներ

ԵՐՐ. ԺԱ. 16. ագնուամակի – *ռզղէ՛* ագնուա-
կանի:
ԵՐՐ. ԺԱ. 22. վամանիւն – *ռզղէ՛* վախմա-
նելն:
ԵՐՐ. ԺԱ. 29, 30. Հաւատօք – *ռզղէ՛* հաւա-
տովք:
ԵՐՐ. Բ. 14. Հաղորդեսցին – *ռզղէ՛* հաղորդե-
ցին:
ԵՐՐ. Է. 24. Իսկ սա յաւիտեան կալոյ – *ռզղէ՛*
Իսկ սա վասն յաւիտեան կալոյ:
ԵՐՐ. Գ. 2. յամեկայնի տան մորա – *ռզղէ՛* յա-
մեկայն ի տան մորա, *կամ լաւ կեւ*, յամեկայն տան
մորա:

Եզրափակում

Լատինարանութեան եւ ժէ. դարու տը-
խեղծ հայերէնի խորթնութիւններով ծան-
րարեւոտած է, ուրեմն, Աստուածաշուն-
չի առաջին տպագրութիւնը. եւ այդ ան-
հարապատ տարադը դոյատեւած է նաեւ
յաջորդ տպագրիչներու (Պետրոս Լատի-
նացիի՝ 1705 ին, Մխիթար Աբբահօր՝
1733ին) հրատարակութիւններուն մէջ,
մինչեւ որ Զօհրապ (1805) եւ հոսակ Բա-
ղրատունի (1860), ձեռագրական բաղդա-
տութիւններով՝ յաջողեցան վերակազմել
ուսկեպարեան բնագիրը :

Ոսկանի գործածած ձեռագիրներն ալ,
որոնցմէ մէկը Հեթում Բ. Թագաւորի ար-

քայական Աստուածաշունչն է՞, 1295 թը-
ւականէն (Երեւանի Մաշտոցեան Մտնդր-
թիւ 180), ընտիր դըճութիւն մը ունեցած
են, անտարակոյս. սակայն յաղթանակած
է Ժէ. դարու լեզուական մտայնութիւնը։
Աւելի ցաւալի երեւոյթ մըն ալ պատա-
հած է յաջորդաբար. Ոսկանի տպագրու-
թեան դրաբարի այդ անճշտութիւնները
անցած են մեր ծիսական մատեաններէն
ճաշոցին ու Մաշտոցին մէջ, եւ այսպէս՝
աղաւաղ դրաբար մը սպրդած է Պատա-
րազի եւ Ժամերդութեան ընթերցուածնե-
րուն մէջ, թէ՛ Հին Կտակարանէն եւ թէ՛
Նորէն, որոնք մինչեւ այսօր ալ կը շա-
րունակեն մնալ այդ շատ տկար դրաբա-
րով, ու շատ մը եկեղեցիներու բնմէն
կարգացուիլ, հաւառակ որ Աստուածա-
շունչի հարազատ բնադիրը՝ հարիւր եւ
աւելի տարիներէ ի վեր հրատարակուած
է։

Այս տեսակէտով, Ոսկանի Աստուածա-
շունչի տպագրութեան 300ամեակը առիթ
է եւ խրախոյս կը ներշնչէ, նախ Աստուա-
ծաշունչի նախնեաց Թարգմանութեան ոչ
միայն թերի մասերը լրացնելու, քննա-
կան պրպտումներով⁷, այլ գլխաւորա-
պէս՝ վերաքննելու մեր Ճաշոցի ու Մաշ-
տոցի րնթերցուածներու բնագիրները:

Հատինարանութիւնը, իբրեւ դրութիւն,
վերջ դտաւ Չամչեանի քերականութեամբ
(1779) եւ Մխիթարեան դպրոցի հեղի-
նակներու մեծ ճիւղերով (Ասկերեան,
Թովմաճան, Աւետիքեան)։ սակայն ա-
նոր երկդարեան օտարախօրթ կնիքը ու
հետքերը մնացած են տակաւին, դոնէ մեր
ծիսական մատեաններուն մէջ, ու հար-
կը կը զգացուի վերջնական մաքրագոր-
ծումի մը, անշուշտ՝ առանց խափանելու
աշխարհաբարի թարգմանութեան հրա-
տապ աշխատանքը։

Գ. ԳՈՂԱՆՋԵԱՆ ՍՈՒՐԵՆ Ե. Հեքում Բ.ի ձեռագիր Աստուածաշունչը եւ Ոսկանեան Խրատարակութիւնը (Վեյմիսթիք), Ի.Գ. տարի, 1906, Բ. 11-12, էջ 98-129):

7. ԱՐԳԱՐԵԱՆ ԳԵՈՐԳ, Սիրաբի գրի Քարգմանուքեան նորայայտ հատուածներ («Էջմիածին», Իգ. տարի, 1966, Թ. 11-12, էջ 59-70:

Այս բոլորը, սակայն, չենք կրնար խորհիլ՝ թէ Ոսկանի մեծութեան փոքրիկ արատ մ'իսկ բերեն, կամ ստուեր մը ձգեն անոր լուսաշող ճակատին։ Անիկա, իր դարուն եւ մտայնութեան մէջ առած, կը մնայ նոյն հսկան արծունեման, որ չի կասիր դժուարութիւններու դիմաց ու թափ կու տայ իր թեւերուն՝ դէպի աստուածային բարձունքն անմահութեան։

Ոսկեդարու թարգմանիչները՝ երեսնամեակ մը ամբողջ՝ հսկայ աշխատանք թափեցին, Աստուածաշունչի հայերէն թարգմանութեան տալու համար թաղաւորական պերճանք ու շքեղութիւն: Կարելի՞ է պահանջել որ Ոսկան, միւս միեակ, երկու տարուան տառապազդին աշխատանքով, ի յոյս ընծայէր նման գլուխ-գործոց մը, իր անարատ հարադատութեան մէջ:

Անկարեւի էր այդ. կար դարուն թանձր մտայնութիւնը. թերեւս կը տիրէր նաեւ մղձաւանջը՝ լատինաբանութեան տալու աստուածաշնչային բարձրութիւն եւ կը-
նիք:

Ոսկան այդ յորձանքին լիսեռն եղաւ :
Լատինաբանութեան Թանճր ամպերէն
վեր, սակայն, կը շողայ Ոսկանի անձն ու
հսկայ վաստակը, անվերապահ նուիրու-
մը՝ հայ Ժողովուրդի մշակոյթին, սըր-
բութիւններուն եւ Եկեղեցւոյն :

Անդունդական վաստակաւորին դիւցադ-
նական աշխատանքին առջեւ, ու մանա-
ւանդ գերերկրային ճիգերով ու բիւր զո-
հողութիւններով շահուած արդիւնքին
դիմաց՝ կը խոնարհինք անկեղծօրէն, ե-
րախտադիտութեան ու յարգանքի, մանա-
ւանդ՝ խորունկ զնահատանքի դասինսպը-
սակ մը դետեղելու անոր սլայծառ ճակա-
տին :

Հերոսական մեր ժողովուրդի նահատակ մէկ զաւակն է՝ Ռսկան Վարդապետ, որ մեր բիւրաւոր նահատակներուն նման՝ չունի գերեզման:

Այո՛, որովհետեւ անիկա կ'ապրի ու պիտի ապրի բոլոր հայերու սրտին մէջ, Օյականի սուրբին նման:

4. ՆԵՐՄԷՍ ՏԷՐ-ՆԵՐՄԷՍԵԱՆ